

SAMOYLOVIÇ'İN DERS KİTABI: KISACA ÇAĞDAŞ OSMANLI TÜRKÇESİ DİL BİLGİSİ HAKKINDA*

Theodor Menzel

- Nihayet yakın zamanda çıkmış *Osmanlıca Dil Bilgisi*'ni de buraya almak çok iyi olur: **Kurze Schulgrammatik der jetzigen osmanisch-türkischen Sprache**. (Kratkaya učebnaja grammatika sovremennogo osmansko-tureckogo jazyka. / *Ders Kitabı: Kısaca Çağdaş Osmanlı Türkçesi Dil Bilgisi*) Leningrad Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü Yayınları, No. 10, Leningrad 1925, 155 s.

Kitap, Türklük Bilimi araştırmacısı [Turkologe] Simirnov'a ithaf edilmiştir. Samoyloviç söz konusu eserinin ön sözünde bunun, kendisinin üçüncü Osmanlıca dil bilgisi yazma girişimi olduğunu belirtir. 1910/1911 ve 1916 yıllarındaki ilk iki girişimi yayımlanmadan, müsvedde hâlinde kalmıştır. 1915-1917 yılları arasında çıkan ve bugün hâlâ adı geçen enstitüde kullanılmakta olan *Osmanlı Türkçesini Pratik Yoldan Öğrenme Kılavuzu*'nda ikinci bölümün başından dördüncü bölümün sonuna kadarki metin, 1916'daki müsveddenin birinci bölümüdür. Adı geçen esere şu ya da bu biçimde takılacak kulpları daha baştan etkisiz kılmak istediğinden onun -özellikle Almanya'daki gibi yalnız belli bir alanda- Osmanlıcada uzmanlaşma modasının tersine Türklük biliminin bütün alanlarını kuşatmaya yönelik, çok kapsamlı bir çalışma olduğunu söyler. Samoyloviç; Gotthold Weil'in Berlin Doğu Dille-

* Theodor Menzel'in "Über die Werke des russischen Turkologen Samojlovič" [Rus Türklük Bilimi araştırmacısı Samoyloviç'in Eserleri Hakkında] başlıklı değerlendirme yazısında yukarıda adı geçen eser de var. Menzel eseri ayrı bir başlık altında değerlendirmese de sayfa aralığı 221-224'te bulunan ilgili metin Türkiye Türkçesine Mustafa Atiker tarafından ve konunun anlaşılabilirliğini sağlamak için yukarıdaki başlık altında çevrilmiştir. Köşeli ayraç içindeki açıklamalar çevirene aittir: "Über die Werke des russischen Turkologen Samojlovič" Archiv orientální: journal of the Czechoslovak Oriental Institute, Prague, CI (Hazırlayan: Bedřich Hrozný vd.), Prag 1929, s. 209-234.

kenswerter Weise nebeneinander gestellt. Interessant ist die Entwicklung des Ablativ-Suffixes *dan*, das in den Orchon-Inschriften nicht vorkommt und im *Kutadgu bilik* als *din* erscheint.

Den Beschluß macht eine kurze Darstellung der Syntax mit Hinweis auf Melioranskij's Vorwort zum II. Teil seiner kurzen Grammatik des Kazak-Kirgisischen, daß nämlich die Syntax beinahe aller türkischen Dialekte nicht nur in den Hauptzügen, sondern auch in vielen Einzelheiten einheitlich ist, so daß man nur die Syntax einer Türksprache gründlich zu kennen braucht, um sich in allen zurechtfinden zu können. Je schwächer die türkische Morphologie entwickelt ist (Fehlen des Geschlechts, Verfließen der Grenzen zwischen Substantiv und Adjektiv, Armut an Adverbien und Konjunktionen etc.) um so wesentlicher ist die Bedeutung der Syntax, das scharf betonte Prinzip, alle regierten Satzteile in fester Ordnung vor die regierenden zu stellen. Nur die gebundene Sprache kennt einige Freiheit darin. Und andererseits ist es gerade wieder die Syntax, die im Gegensatz zu der starken sonstigen Beeinflussung der Sprache besonders durch das Persische ihre rein türkischen Züge am stärksten behalten hat und zum Ausdruck bringt.

Seine syntaktischen Beispiele entnimmt Samojlovič außer dem 7. Bande von Radloffs Proben der Volksliteratur ausschließlich krim-tatarischen modernsten Publikationen.

Hier schließt sich wohl am besten die eben erst erschienene Osmanische Grammatik an: **Kurze Schulgrammatik der jetzigen osmanisch-türkischen Sprache.** (*Kratkaja učebnaja grammatika sovremennogo osmansko-tureckogo jazyka.*) Veröffentlichungen des Leningrader Instituts für Lebende Orientalische Sprachen Nr. 10. Leningrad 1925. 155 S.

Das Buch ist dem Turkologen Smirnov gewidmet. In seinem Vorwort weist Samojlovič darauf hin, daß das Buch sein dritter Versuch einer Osmanischen Grammatik ist. Die beiden ersten 1910/11 und 1916 geschriebenen sind nicht erschienen. Der von 1916 sollte als 1. Teil zu dem 1915—17 erschienenen „Führer zur praktischen Erlernung des Osmanisch-Türkischen“ II—IV gelten, der heute am Institut noch in Gebrauch ist. Um sich gegen etwaige Beanstandungen zu schützen, verweist er auf seine vielseitige, das gesamte Gebiet der Turkologie umfassende Tätigkeit, im Gegensatz zu der besonders in Deutschland blühenden Spezialisierung auf das Osmanische. Als seine Vorläufer bezeichnet er die Grammatik der osmanisch-türkischen Sprache von Gotthold Weil in der Sammlung des Seminars für Orientalische Sprachen zu Berlin, Nr. 1, Berlin 1917, die Türkische Grammatik von J. Németh, Berlin 1917, Sammlung Göschen, J. Deny, Grammaire de la Langue Turque (Dialecte Osmanli), Paris 1920, Bibliothèque de l'École des Langues Orientales Vivantes, und das eben in Moskau erschienene Buch S. K. Cerunian: Kurs Osmanskich razgovorov I. mit grammatischen Bemerkungen des jungen Turkologen N. K. Dmitrijev.

ri Okulu külliyyatından 1 numaralı ve 1917 tarihinde Berlin’de çıkmış *die Grammatik der osmanisch-türkischen Sprache* [*Osmanlı Türkçesi Dil Bilgisi*] ve J. Németh’in Göschen Külliyyatı arasındaki Berlin 1917 tarihli *die Türkische Grammatik* [*Türkçe Dil Bilgisi*], yine J. Deny’e ait, Paris 1920? [1921] tarihli ve Bibliothèque de l’École des langues orientales vivantes [Yaşayan Doğu Dilleri Okulu Kütüphanesi] yayını *Grammaire de la Langue Turque (Dialecte Osmanli)* [*Türk Dili Grameri / Osmanlı Lehçesi*], bir de C. K. Cerunian’ın, genç Türklük Bilimi araştırmacısı N. K. Dimitrijev’in açıklamalı dil bilgisini de ekleyerek hazırladığı *Kurs Osmanskich razgovorov I* [*Osmanlıca Konuşma Kursu I*] adlı eserini kendi kitabının öncüleri olarak nitelemektedir.

Samoyloviç, dil bilgisi malzemesini -*Kırım Tatarcası Dil Bilgisi* kitabındaki olağanüstü çeşitliliğe benzer bir biçimde- çoğaltmak ve müsvedde hâlinde bulunan *Posobije dlja izučenija Uzbeckich narečij 1919* [*Ders Kitabı: Özbek Ağzları Öğretimi 1919*] başlıklı eserindeki iyileştirmelerinde olduğu gibi daha derli toplu bir biçimde sunmaya çalışmaktadır. Ayrıca söz konusu kitabını yazarken Kırimlı Türklük bilimi araştırmacısı Çobanzade’yle 1924 sonbaharındaki dil bilgisi sohbetlerinden de yararlanmıştı.

Adı geçen yazar; Rus doğu bilimcilerin Osmanlıca’yı öğrenmelerine yardımcı olmak için hazırladığı bu ders kitabındaki dil bilgisiyle Türk dillerini, hiçbir yabancı sistemin etkisinde kalmaksızın tanıtmaya çalıştığını söylemektedir. Kitap bu yönüyle Müller’in *Porta linguarum* 1889 tarihli *Dil Bilgisi*’nden ve Németh’inkinden hiç aşağı kalmadığı gibi bazen onları da aşmaktadır.

Kitabının giriş bölümünde Osmanlıca’nın Türk dilleri arasındaki konumuyla ilgili genel bakış takdire şayan. Özbek hanı dolayısıyla Özbekçe ya da Nogay beyine atıfla Nogayca denmesi gibi Osmanlıca da tamamen bu adlandırmalara uygun olarak bir köken ifadesidir [Osmanlıca’nın, Osmanlı hanedanından kaynaklandığını gösterir.] ve Osmanlı hanedanının etkisiz kılınarak Küçük Asya’daki Türk şehri Angora, şimdiki adıyla Ankara’nın başkent olarak kabulünden sonra Osmanlıca adı da kaybolmuştur.

Osmanlılar; güney kıyısı Kırım Tatarlarına, Beserabya’daki Gagavuzlara, Romanyalılara ve Bulgarlara, Azerbaycanlılara, Hazar’ın ötesindeki Türkmenlere yakındır. Bunların hepsi Türk dillerinin güneybatı takımını oluştururlar, bu diller Oğuz ve daha sonra da Türkmen kaynaklıdır. Bunların ardından kuzey Afganistan ve Buhara’dan Kaşgar’a, Hoten ve batı Hive vahalarına kadar uzanan güney doğu takımı; daha sonra da orta takım: Harizm yani eski Hive Hanlığı, son olarak da Kırım bozkırlarından Altay’a kadar uzanan kuzeybatı takımı gelir. Buldukları coğrafya ve dil açısın-

dan Bulgarlar (Çuvaşlar) ve kuzeydoğu takımı, Moğolistan'ın kuzey halkları: Soyotlar, Uryanhaylar ve Yakutlarla güneybatı takımı arasında büyük bir mesafe vardır.

Konunun ayrıntıları için Türk dillerinin sınıflandırılmasıyla ilgili Leningrad Yaşayan Diller Enstitüsün 4 numaralı yayınındaki “Neskoljko dopolnenij k klassifikacii tureckich jazykov” [Türk Dillerinin Sınıflandırılmasına Bazı İlaveler] başlıklı yazısına bakmamızı istemektedir. Söz konusu yazıyı *Islam* dergisinin 16. cildinde geniş bir biçimde değerlendirdiğimi belirteyim (s. 30 vd.).

Samoyloviç Osmanlıca bilen, bu bilgisini yalnızca Anadolu'da, Balkanlar'da, Güney Kırım'da, Güney Kafkasya'da, İran ve Türkistan'da değil Güneybatı Türk Halkları dil takımının konuşulduğu geniş, önemli ve ilginç coğrafyada da -yerel özelliklere uyum sağlamak için gösterilecek çok az bir çabayla- değerlendirebileceğini vurgulamakta haklıdır.

Osmanlı edebiyat dili, onun demokratikleştirilerek üç aşağı beş yukarı tümüyle bugünkü Avrupa'nın kültür düzeyine uyumlu bir hâle getirilmesi sonucunda geniş bir alana yayılmıştır ve diğer Türk edebiyat dillerini, Tatarca ve Özbekçeyi bile gittikçe daha fazla etkisini altına almaktadır. Osmanlıca, bir anlamda herhangi bir Türk diliyle uğraşmak isteyen herkes için önemlidir.

Daha sonra diğer Türk dilleri bağlamında ölçülü ve dikkatli bir biçimde Osmanlıcanın genel özellikleri sıralanıyor. Samoyloviç, Moğolca ve Mançu-Tunguz dilleriyle birlikte Altay denen dil kümesini oluşturan Türk dilleriyle akrabalıktan söz etmektedir. Ural-Altay Dil Kuramı'nı da; Türk dillerinin Fin-Ugor dilleriyle, Samoyetçe ve Japonca'nın kendisiyle -buraya bazı çevrelerin Sümerce ve Baskçayı da eklemeye çalıştığını unutmayalım- akrabalık iddiasını da çekine çekine dile getirmektedir. Ural-Altay kuramı şu ana kadar bilimsel anlamda tam olarak temellendirilemedi, sadece daha çıkış noktasında (Türkler, Moğollar, Tunguzlar, Finliler, Samoyetler). Dahası bir başka yönden (Marr) çok daha geniş bir biçimde Yafet dilleriyle Türk dillerinin akrabalığı iddiası ortaya atıldı.

Türkçe, Türklerin Çinlilerle komşuluk zamanından bu yana ne söz ne dil bilgisi ne de ses ilişkisi bakımından saf ve katışıksız bir dildir; böyle bir Türkçe hiçbir zaman var olmamıştır. Bugünkü *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* çok renklidir: İçinde tek tük Çince'den (günah anlamına gelen suç sözcüğünde olduğu gibi), İran-Soğdca dillerinden ve Ermeniceden kalma sözcükler olduğu gibi birçok Yunanca, İtalyanca, Baltık-Slav dillerinden, Fransızcadan, Almancadan, İngilizceden, Macarcadan ve bir de sayısı bir hayli kabarık

Arapça ve Farsçadan alıntı sözcükler barındırmaktadır. Arapça ve Farsça dil bilgisi biçimleri kabul görse de söz dizimi, Farsçanın belli bir ölçüdeki etkisini bir yana bırakırsak nispeten aslını korumuştur.

Bugüne kadarki bütün, Osmanlı edebiyatının dilini yalınlaştırarak onu halk kitlelerinin ruhuna hitap edecek bir dile dönüştürme denemeleri ve çabalarına rağmen, ortaya çıkan edebiyat eserlerinin aşağı yukarı tümünde bir sürü gereksiz yabancı sözcükler kullanılmaktadır. Edebiyat dili eskiden olduğu gibi sayısı katlanılmaz bir büyüklüğe ulaşan bu yabancı sözcüklerin işgali / ağırlığı altında ezilmektedir. Bunların birçoğu da -doğrusunu söylemek gerekirse- artık dile iyice yerleşmiş durumdadır.

Türkçede günümüze kadar -dile çok uygun durmasa da- kullanılan Arap abecesi Osmanlılarda da Türkçenin ses düzenine -bu, Volga Tatarlarında ve Kırgız Kazaklarındaki gibi kararlı ve ne istediğinden emin bir biçimde yürütülen dönüştürme çabalarına benzemekle birlikte- uyarlanmıştır. Bunun yanında Sovyet Cumhuriyetleri'ndeki Türk halkları arasında Bakü merkezli bir çaba, Latin abecesine geçme girişimi revaçtadır. Türkiye'deyse 1 Aralık 1928'deki köktenci yasayla gazete basımı ve 1 Ocak 1929'dan itibaren bütün Türkçe basılı eserler için bilaistisna Latince abeceye geçme, onu kullanma zorunlu olmuştur.

Samoyloviç; Türkçenin temel özelliklerini, bitişkenlik ve ünlü uyumunu anlattıktan sonra dil bilgisi bölümüne geçiyor. Özellikle yapı bilgisinin [Flexionslehre / Sarf] iyi ve özlü bir biçimde -sürekli tarihsel ve genel Türkçeye geri dönüşlerle- işlendiği söylenebilir. Belki de dil başlangıcında, ilk zamanlar yalnızca cümleyle kuruluyordu [Dilin yapısı birbirinden bağımsız cümlelerden ibaretti.]. Bu durum, cümlelerde çekimlilik ve bitişkenlik özelliği üstünlük kazanana kadar sürdü. [Çekimlilik ve bitişkenlik özelliğiyle cümleler birbirine bağlanana kadar sürdü.] Bu arada bir miktar dil ögesi de anlam yönünden gitgide kalıplaşarak ekler hâlinde donuklaştı [eklere dönüştü]. Örneksemenin¹ [Analogie / Kıyas / Benzeştirme] bu süreçte büyük rol oynadığı görülmektedir. Şimdiye kadar Türkçede fiil, edat ve ad arasında kesin bir sınır yoktur. Bu durum kök, yarım ekler [Halbafixen] ve ekler için de böyledir. Bir Türk dilindeki fiil biçiminden diğer bir Türk dilinde [aynı fiilin] sıfat anlamı kazanması gibi oynak geçişler ancak bu biçimde açıklanabilmektedir. Osmanlı Türkçesinde neyin ad neyin sı-

1 Örnekseme: Bir sözcük örnek tutularak başka sözcüklerin yaratılması. Sağlam sözcüğü örnek tutularak toplam sözcüğünün yaratılması veya verim sözcüğü örnek tutularak devirim, onun da devrim olması gibi.:Vecihe Hatiboğlu, Dilbilgisi [Dil Bilgisi] Terimleri Sözlüğü, 4. bs., AÜ DTCF Yay., Ankara 1982, s. 98-99.

fat olduğunu gösterecek özel bir işaret bulunmadığından ad ve sıfatlar burada da ayrılmamıştır.

Fiilin yapılışı ve çeşitli kök biçimler anlatılırken somut bir dil kullanılıyor. Bir sürü ikileme eski, henüz birbiriyle birleşip gelişimini tamamlamamış oluşumlar olarak açıklanmaktadır, vesaire. Bugüne kadar büyük bir bölümü tüm açıklama denemelerine karşı koyan sayı sözlerinden yalnızca 80 (seksen) ve 90 (doksan) birleşik sözcük olarak (sekiz-on; dokuz-on) gösteriliyor. Adların nasıl yapıldığı, bir sürü ilginç konu bir araya getirilerek incelenmektedir. Burada Osmanlıcaya diğer Türk dil takımlarından *ku, gi; kın, gün; kış, güç; kaç, geç; kan, gen* ekleri geçmiştir. Fiil ve ad aynı anda işlenerek yapılar kökeni açısından gözden geçirilip sıralanmakta ve eski, şimdi kaybolmuş ad durum ekleriyle oluşmuş yapılar çözümlenmektedir. Türklük bilimi araştırmacısı burada açık ve eleştirel bir tutumla hazırlanarak bir araya getirilmiş zengin bir malzemeyle karşı karşıyadır.

Sonuç bölümünde söz dizimi ayrıntılarıyla ele alınıp *-dik* ekiyle yapılan fiilimsiler üzerinde özellikle durulurken doğrusu konu hep bizim cümle kuruluşlarımız üzerinden anlatılıyor.

Samoyloviç, Arapça ve Farsça ögelere ve onların sapma olarak değerlendirilebilecek farklı kullanımlarına -bu işi adı geçen dillere özgü bir uğraş olarak gördüğünden- girmiyor.

Kitap, geniş malzemeyi özlü biçimde çağdaş dil bilimi anlayışıyla düzenlediğinden övgüyü hak eden bir çalışma olmuş.